Dr. Mezey Barna

Az elítéltek osztályozása a 19. század utolsó harmadában

A 19. század utolsó harmadát a magyar börtönügy történetének megrázó évtizedeiként élte meg. Az elfogadott, korszerű büntető törvénykönyv előírásai, a szabadságvesztés-büntetési nemek meghatározása, a fokozatos börtönrendszer befogadása, a börtönügy modern európai elveinek elterjedése ekkor szembesítette a szakembereket a börtönügy architekturális adottságainak teljesítőképességével. Az ekkor világszerte programmá vált osztályozás elvárásait és az osztrák kormányzattól megörökölt intézeti hálózat feltételrendszerét kellett egybevetnie a szakembereknek, s az alapos helyzetfelmérés nyomán felvázolni az elkerülhetetlen reform főbb irányait.

Az 1878. évi 5. tc. lezárt egy hosszabb idő óta tartó polémiát a büntetési nemekről. A vita a differenciálás körül zajlott. Büntetőjogászok és börtönügyi szakemberek érveltek pro és kontra az árnyaltabb, illetőleg a kevésbé különböztető megoldások között. A kódex előterjesztője, Csemegi Károly a differenciáltabb rendszer mellett döntött. Eszerint a mindig alternatív halálbüntetés és a pénzbüntetés mellett megállapítható szabadságvesztés-büntetéseknek négy kategóriáját intézményesítette: fegyház-, államfogház-, börtön-, fogházbüntetéseket. Fegyházbüntetést és börtönbüntetést kizárólag bűntettekre, fogházbüntetést pedig csak vétségekre engedett alkalmazni. A *fegyházbüntetés* vagy életfogytig tartott, vagy határozott (két évtől tizenöt évig terjedő) időtartamú lehetett; a *börtönbüntetés* hat hónaptól tíz évig terjedhetett. A *fogházbüntetés* lehetséges tétele egy naptól öt évig tartott. Az *államfogház-büntetés,* ha azt 5 évnél rövidebb tartamra állapítja meg a bíróság, vétség – ha pedig 5 évi vagy azon fölüli tartamban büntett esetében lehetett igénybe venni. (Legrövidebb tartama egy nap, a leghosszabb pedig tizenöt év.)

Magyarországon, 1843-ban, a legendás hármas (büntető anyagi, büntető eljárásjogi és börtönügyi) törvényjavaslat korában magától értetődő volt a fogházjavító mozgalom tagjai (tehát a kor értő tudományossága) számára, hogy a büntetés végrehajtása, mint a büntető anyagi és eljárási jog alfája és omegája kardinális kérdés az igazságszolgáltatás számára, tehát, úgy vélték, törvénnyé kell fogalmazni szabályozását. A büntető törvénykönyv elfogadásának időszakára a törvényi forma igénye már feledésbe ment. Csemegi Károly számára már nem adtak megbízást külön börtönügyi javaslat elkészítésére.

Utolsó alkalommal 1867 tavaszán került szóba az önálló börtönügyi törvénycikk megalkotása, nem sokkal azután, hogy február 28-án Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter bemutatkozott parlamentben, egybehívott egy szakemberekből álló értekezletet, melynek feladata az igazságügyi reformok irányainak kijelölése lett. A „szaktanácskozmány" albizottsága az 1843-as, Deák Ferenc nevével fémjelzett javaslatok átdolgozását indítványozta. A miniszter elfogadta a javaslatot, megbízta az albizottmányt a korábbi elaborátum átvizsgálásával, s kormányszándékká vált a reformkori plánum ideig-

lenes törvényjavaslatként történő előterjesztése az országgyűlésben. 1867 június 22-én a Házat a miniszter már arról tájékoztatta, hogy a minisztériumban befejeződtek a törvénykezési szervezetre, a büntető törvénykönyvre, a büntetőeljárásra vonatkozó törvényjavaslatok munkálatai.[1] Az elkészült tervezetekről ezen túlmenően nincsenek további információink. Azt viszont tudjuk, hogy a szintén Horvát Boldizsár által a minisztériumba kodifikacionális munkálatokra behívott Csemegi Károly önálló, új, az európai tendenciákat és eredményeket már magukban foglaló büntető anyagi kódex elkészítését indítványozta, s a megbízás alapján ezt el is készítette. Ez időtől fogva az ún. '43-as javaslatok legendaként, és a reformkori forradalmi jogalkotás szimbólumaként jelent meg a tudományos vagy szakmai vitákban.

Csemegi Károly pedig Deákétól eltérő, új megoldást választott. A börtönügyi törvény helyett egy meglehetősen részletező fejezetet illesztett anyagi jogi tervezetébe a „Büntetések" címszó alá, mely a legfontosabb eligazítást megadta a végrehajtásra vonatkozón[2]. Az igazságügyi miniszter pedig 1881-ben Házszabályokat bocsátott ki, valamennyi szabadságvesztés-büntetési nemre vonatkozó részletes utasítással[3].

A büntetési nemek szerinti törvényi osztályozás

Csemegi Károly koncepciója szerint (bár Török Kálmán emlékeiben a büntetésekről szóló fejezet szerzője Tauffer Emil volt) az elkövetett bűncselekmények súlya (s ebből fakadóan a büntetés-végrehajtás rendszerében a kezelési metódus) nyomán a törvény fegyenc, rab, fogoly és államfogoly között különböztetett. Mint ismeretes, az elítéltek megnevezései a végrehajtási rezsim, illetve az intézetek faja szerint alakultak (fegyház, börtön, fogház, államfogház). Önmagában az intézetenkénti kategorizálás még nem feltétlenül tartana érdeklődésünkre számot, de a differenciálás tartalma már igen. Ugyanis a korszak jellegzetes elmélete szerint kialakított új, ún. fokozatos rendszer, mely a vegyes rendszerek alfajaként született meg, már bizonyosfajta osztályozási szempontot vezetett be a végrehajtási rezsimbe. Ezt a fokozatos végrehajtást kísérelte még egy horizontális töréssel tovább bővíteni a kodifikátor. A különbségtétel a magánelzárás tartama, a kötelező munka faja és mértéke, az öltözet, élelmezés, séta (levegőzés) vonatkozásában jelent meg.

Érdemi különbség a törvényi differenciálásban, mint látjuk, alig akadt. A megjelölt intézetépítései körülményekben meglévő elméletileg feltételezett különbségekre épített, valamint a „de szabályai enyhébbek, mint" kitételek segítségével hárította át a feladatot a büntetés-végrehajtásra és ezzel együtt a felelősséget is. A büntetés-végrehajtás intézeti hálózatában megvalósított rezsimek voltak hivatva tehát a törvényalkotó által elképzelt osztályozást a valóságban is kifejezni.

Már a kódex hatályba lépésének évében megjelent a büntetés-végrehajtás foganatosítását részletesen szabályozó 2106/1880. I.M.E. rendelet. A törvényhozóhoz hasonló-

1 Az 1865-68. év Országgyűlés Képviselőházának Naplói IV., 143. ülés, 1867. június 22., továbbá 1865-68. év Országgyűlés.Irományai. 1865-68/II., 114. sz
2 1878:5.tc. 22-51. §
3 2106/1880. I.M.E. rendelet

Fegyházbüntetés (fegyház)	Magánelzárás (a büntetés harmadrésze, de legfeljebb 1 év)	Nappali közös munka, éjjeli magánelzárás	Kényszermunka	Fegyházi ruha	Fegyházi élelmezés	Napi 1 óra levegőzés
Börtönbüntetés (kerületi börtön vagy kijelölt törvényszéki fogház)	Magánelzárás (a büntetés harmadrésze, de szabályai a fegyháziénál enyhébbek	Nappali közös munka, éjjeli magánelzárás, de szabályai a fegyháziénál enyhébbek	Munkakényszer választási lehetőséggel	Börtön-ruházat	Börtön-élelmezés	Napi 2 óra levegőzés
Fogházbüntetés (járási fogház)	Magánelzárás (a büntetés harmadrésze, de csak ha a büntetés 1 évnél hosszabb, szabályai a börtönnél enyhébbek	Nappali közös munka, éjjeli magánelzárás, de csak ha a büntetés 1 évnél hosszabb, de szabályai a börtönnél enyhébbek	Munkakényszer választási lehetőséggel, házon kívüli közmunka csak beleegyezéssel	Fogház-ruházat	Fogházi élelmezés, különleges esetben saját élelmezés	Napi 2 óra levegőzés
Államfogházbüntetés (államfogház)		Nappali közös tartózkodás, éjjeli magánelzárás	Kívánság szerinti munkavégzés, választott munka a lehetőségek függvényében	Államfogházi vagy saját ruha	Államfogházi vagy saját élelmezés	Napi 2 óra levegőzés

an a miniszteriális rendeletalkotó bizonytalankodása is megfigyelhető a szabályozáson. Példának okáért a „Házszabályok" szerint fegyház és a börtön szabályozása feltűnő egyezéseket mutatott. A szöveg megformálói kis eltérésekkel szó szerinti egyezésben másolták át a fegyházi rendtartást a börtönére; az intézetek nevét cserélve csupán föl, s a fegyenc elnevezés helyébe rabot illesztve. A különbségek a fegyház és a börtön között alig érzékelhetők. A rab – besorolási osztályától függően – keresményének negyed-, illetve ötödrészét vehette szabadulása után kézhez, szemben a fegyenc ötöd, illetve hatod részével. A fegyenceknél nem ismerték a kiemelkedő szorgalom honorálásának a hányad emelésével történő elismerését, ami a raboknál a negyedet harmadra, az ötödöt negyedre változtathatta. A koszt kiegészítése külön engedéllyel, jutalomképpen lehető volt mindkét rezsimnél. E célra a fegyenc keresményének ötödét, a rab harmadát fordíthatta. A fegyencek idegenekkel egyáltalán nem találkozhattak, a rabok egyedi engedélyek alapján igen. Levelet fegyházban háromhavonta, börtönben hónaponként lehetett írni. A látogatások között ugyanez volt a különbség. Fegyelemi büntetésként a sétálóidő, az élelmiszermennyiség csökkentése, illetve a kurtavas alkalmazása szerepelt. A sétálóidő a rabnál egy órával leszállítható volt – ez a fegyencnél teljes megvonást jelentett volna, ezért e formát a fegyházban mellőzték. Az élelmezés szűkítése rabnál kettő, fegyencnél három hétre volt lehetséges, a kurtavas alkalmazása pedig rabnál egy hétig négy órára, fegyencnél 10 napig 6 órára volt lehetséges.[3] Vagyis a különbségek látszóla-

gosak. Ezek „...annyira irreleváns eltérések, hogy ha megfontoljuk, komolyan számba se jöhetnek...gyakorlatilag és lényegében mi különbség sincsen a fegyház és a börtönbüntetés között." – vélekedett a Magyar Jogászegylet Börtönügyi Bizottsága a megoldásról[4]. Ilyen szabályozás mellett a meglehetősen bonyolult szerkezetű büntetési rendszer minimális teljesítése is differenciált intézeti feltételeket igényelt: A közvetítő intézetet is magában foglalva legalább öt intézettípus korszerű kialakítását követelte meg. Az elítéltek büntetési nemenként történő osztályozását csak ebben az esetben lehetett (volna) a törvényalkotói szándéknak megfelelően végrehajtani.

A büntetések négy kategóriájának megfelelően a büntetés-végrehajtás intézményei is hasonlóképpen alakultak: fegyház, államfogház, börtön, fogház. A kategóriák kialakulása (ha leszámítjuk az államfogházat, mely nem a büntetési rendszer organikus részeként, a valamikori államfogság politikai büntetésének kései leképeződéseként jelent meg az „úri" büncselekmény, a párbaj és a politikai színezetű sajtóvétségekre) összefüggésben volt a bírói szervezet átszervezésével és a bírói függetlenség kialakításával. A fegyházak kategóriáját az osztrák kormányzat honosította meg, országos intézményként. Ennek megfelelően szinte automatikusan került irányításuk és főfelügyeletük az igazságügyi miniszter kezébe. A megyei és a különböző egyéb tömlöcök átmeneti belügyi igazgatása után a megyei szinten szerveződő törvényszékek és a járásokban létrehozott járásbíróságok mellé rendelték. Ennek megfelelően törvényszéki és járásbírósági fogházak jelentek a magyar igazságügyi igazgatásban. A kerületi börtön kategória kifejezés nyilván az 1843. évi javaslat alapkoncepciójából került némi nosztalgiával a rendszerbe.

A fegyházbüntetések végrehajtására Magyarországon hét férfi és egy női *fegyintézet* szolgált az általunk vizsgált időpontban, tehát a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján. A férfi fegyházak: Illava, Lipótvár, Nagy-Enyed, Sopron, Szamosújvár, Vác, Munkács. A nők részére: Mária Nosztra. Miután a sopronit leszámítva valamennyi fegyházat még az abszolút kormányzat alakította át régi várakból, kastélyokból, zárdákból, ezek továbbalakítása, kibővítése és korszerűsítése feltétlenül szükségessé vált a börtönrendszer törvényi definiálását követően. Ami persze a korábbi építési viszonyok okán meglehetősen költséges vállalkozásnak bizonyult. Mindegyre fölmerült a költségvetési vitákban, hogy a fegyintézeti fejlesztés nagyon büdzsé-igényes. Lényegében az utólagosan eszközölt átalakítások nagyobb összegre rúgtak, mintha ugyanannyi teljesen új és kifogástalan berendezett, modern büntetési intézetet állítottak volna fel.

A börtönbüntetés végrehajtását törvény szerint az ún. *kerületi börtönökben* kellett volna szervezni. Az országnak egyetlen kerületi börtöne volt, az 1885-ben átadott szegedi „csillagbörtön". A hiányzó kerületi börtönöket az igazságügyi minisztérium által 1880-ban kijelölt huszonöt törvényszéki fogházzal helyettesítették. Ezek: budapesti, pestvidéki, zombori, temesvári, lugosi, nagyváradi, kassai, eperjesi, sátoraljaújhelyi, jászberényi, pozsonyi, balassagyarmati, komáromi, veszprémi, kaposvári, kolozsvári,

4 A magyar büntető törvénykönyv büntetési és börtön rendszerének és eddigi eredményei. A Magyar jogász egylet Börtönügyi bizottságában 1889. évi márczius hó 30-án tartott vita. Budapest, 1890, 6-7.o.

gyulafehérvári, brassói, nagybecskereki, pancsovai, fehértemplomi, szegedi, beszterce-bányai és fiumei fogházak voltak. Így kerületi börtönök lényegében csak névleg léteztek. A kiválasztás alapja a viszonylagosan nagyobb férőhely és a nagyobb légűrtartalom volt. A kerületi börtön és e célra kijelölt törvényszéki fogházak legnagyobb problémájának az bizonyult, hogy eredetileg ezeket is más célú épületekből, épületegyüttesekből alakították át börtön céljaira.

A fogházbüntetést törvényszéki és járásbírósági fogházakban kellet végrehajtani. A *törvényszéki fogházakat* közel hetven százalékban vagy a régi börtönökből alakították át, vagy átalakítás nélkül egyszerűen a belügyi igazgatástól átvették, esetleg bérházban illetve ingyenesen rendelkezésre bocsátott egyéb célú épületben voltak elhelyezve. Az ország 317 *járásbírósági fogháza* két típusra oszlott. Az ún. központi járásbírósági fogházak a törvényszék székhelyén működtek, általában a törvényszéki fogházzal egy igazgatás alatt, többször vele összevonva. A többi pedig a törvényszéki székhelyen kívül funkcionáló járásbíróságok mellett[5]. A főügyészek jelentésében áll, hogy 19,49%-uk volt állami épületben, 14,61% ún. ingyenes épületben, 17,95% törvényhatóságoktól átvett épületekben és 47,95% bérházban[6]. Ebből következendően, miután eredeti létesítésüknél börtönrendszerre vonatkozó célokat figyelembe nem vettek, azok nem is voltak alkalmasak a végrehajtásra. Aligha kockázatos tehát a megállapítás, hogy a törvényben tételezett büntetési szisztéma, a büntetési nemek szerint differenciált elítéli osztályozás keresztülvihetetlen volt. A fegyintézetek elégtelennek mutatkoztak a beutaltak fogadásra, így azok egy lépcsővel lejjebb, a kerületi börtönben nyertek elhelyezést. A kerületi börtönök hiánya azonban a törvényszéki fogházakat terhelte meg nem csak a fegyház-büntetésükre várók fogva tartásával, de a börtönbüntetésre ítéltek nagy hányadának elhelyezésével is. Az a gondolat tehát, miszerint a bűn súlya szerint az elkövetőket differenciált büntetésben, differenciált elhelyezésben részesítsék, nagyobb részt papíron maradt.

A börtönrendszer szerinti törvényi osztályozás

A Walter Crofton által meghonosított ír fokozatos rendszer 1856 óta Európa börtönügyi szakembereinek osztatlan elismerését nyerte el. Ennek megfelelően a kontinens országaiban a progresszív szisztéma meghonosítása általános napirendként szerepelt a börtönügyben. A fokozatos rendszerben, mint az közismert, az elítélt négy fokozaton keresztül juthat el a teljes szabadságig. A magánelzárás, a közös elzárás, a közvetítő intézetbe való szállítás és végül a feltételes szabadság. A rendszer lényege a szabadság fokozatos megközelítése, a lépésről lépésre enyhülő rezsimkörülmények javító hatása. Ráadásul a harmadik, illetve negyedik fokozatba lépés alapvető feltétele a jó magaviselet, a javulásra való hajlam, tehát erős ösztönző tényezők hatottak az elítéltre.

5 Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához. Felolvastatott a Magyar jogászegyletnek 1887. évi november hó 26-án tartott teljes ülésében. , Budapest 1888., 212.o

6 Vö. A budapesti és a marosvásárhelyi kir. Főügyészek jelentése a felügyeletük alatt álló fogházak állapotáról 1872-1886. Budapest, 1887. (Továbbiakban Főügyészi jelentés 1872-1886.)

A magánelzárás fő funkciója az elítélt „lelkiismeretének megszólaltatása". A börtönügyi szakemberek szerint ez az az időszak, melynek során „bűnösségük teljes tudatára" jöhetnek. Az eszközök a magány és az egyhangú és unalmas munka. Az idő előrehaladtával a büntetésben megfogalmazódó kényszerek és hátrányok fokozatosan csökkennek: egyre többen látogatják meg az elítéltet: tisztviselők, tanító, lelkész, Végül a magános elzárás átvált közös elzárásba, ahol az állandó munkára szorítás szorgalomra, fegyelemre szorítja.

A közvetítő intézetbe szállítás legfontosabb funkciója a visszaszoktatás a szabad életre. Azok, akiket legalább háromévi fegyházra vagy börtönre ítéltek és büntetésüknek már kétharmad részét kitöltötték, (életfogytig tartó fegyházbüntetésre szóló ítélet esetén, büntetésük tizedik évének eltelte után), feltéve, hogy szorgalmuk, jó magaviseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak, büntetésük hátralevő részének kitöltésére a felügyelő bizottság meghallgatása után, az igazságügyi miniszter döntése alapján közvetítő intézetbe kerülhettek. A közvetítő intézetben úgyszintén kötelező munkáltatást szerveztek, de „enyhébb bánásmódban" volt részük. Az intézetben az elítélt „félszabadságot" élvezett, alig találkozik őrrel, egyfajta félszabad munkás pozíciójában látjuk viszont.

A közvetítő intézetből az út a feltételes szabadságra bocsátás irányába vezetett: „ha jó viseletük és szorgalmuk által a javulás reményét megerősítették," a közvetítő intézeti letartóztatottakat saját kérelmükre és a felügyelő bizottság ajánlatára az igazságügyi miniszter feltételes szabadságra bocsáthatta[7].

Alapvető feltétele volt a progresszív rendszer sikeres végrehajtásának az intézeteken belüli technikai körülmények kialakítása, a magánzárkák kellő száma, a közös elzárás és éjszakai elkülönítés speciális közösségi helyiségeinek megteremtése, a kényszerített munkavégzés feltételek biztosítása. Illetve a progresszív szisztéma elengedhetetlen kondíciójaként a közvetítő intézet létesítése. A büntető törvénykönyv által elfogadott börtönrendszer megvalósítása, az elítélteknek a börtönszisztéma szerinti osztályozása ennek függvényében alakulhatott.

Balogh Jenő 1888-as elemzése tényszerűen rögzítette le, hogy „szó sem lehet a törvényben lefektetetett büntetési rendszer gyakorlati végrehajtásáról" Ennek elsősorban építészeti akadályai voltak. A fokozatos rendszer világosan megkövetel meghatározott arányú, magánelzárásra, közös munkáltatásra és éjjeli elkülönítésre alkalmas helyiségeket, továbbá a közvetítő intézeteket. Amennyiben ezek hiányoznak, értelmét és célját veszíti a fokozatos rendszer, mely az elítéltek szisztematikus nevelésére, jobbítására szolgál minden elemében.

Az ír progresszív rendszer lényege, hogy az elítélt a kiszabott büntetési időtartam első hányadát magánelzárásban tölti. (Ezt, a többnyire a teljes büntetési tartam egyharmadát kitevő időtartamban megvalósuló elkülönítést a magányrendszer pennsylvaniai koncepciójából emelte be a rendszer kimunkálója.) A progresszív rezsim megvalósítá-

7 Hacker Ervin: A börtönrendszerek. A pozsonyi pártfogói értekezleten tartott felolvasás. Pécs, 1917,23-28.o.

sához értelemszerűen tehát kellő számú *magánzárkára* van szükség, e nélkül a koncepció elméleti konstrukció marad.

Az országban a nyolcvanas évek végén a fegyintézetekben rendelkezésre álló magánzárkák száma összesen 967, míg a fegyencek száma 4272 volt. Ha csupán a magánelzárás szempontjait nézzük, statisztikai átlagban az elítéltek közel harmadának kellett volna büntetését magánzárkában töltenie. Ez igény szerint másfélezer magánzárka meglétét tételezte volna[8]. Világosan látható: a hiány ötszáz magánzárka volt. (S ekkor még nem szóltunk sem a tényleges konkrét szükségletről, mely a beutalások arányában hullámzott, sem a magánzárkák intézetek közötti aránytalan megoszlásról, sem pedig a zárkák építési sajátosságairól, méretéről, szellőzéséről, világosságáról.) Egyedül a sopronkőhidai fegyintézet bírt annyi zárkával (a megnyitás évében), amennyivel megvalósítható lett volna a fokozatos rendszer. Sopronban 1886-ban a 308 fegyencre 675 magánzárka esett. (1888-ra is csak a magánzárkák lehetséges terjedelméig töltötték fel fegyencekkel az intézetet.) A másik póluson Munkács áll, ahol is 14 magánzárka esett 508 fegyencre. A kerületi börtönben a magánzárkák száma negyede volt a szükségesnek. (A vadonatúj szegedi kerületi börtönt 1881-ben adták át, 71 magánzárkával épült, a rabok éves átlagszáma a rákövetkező évben itt is 488 volt, vagyis négyszer annyi magánzárkára lett volna szükség, mint amennyit az újonnan tervezett és épített intézetben végül is kialakítottak. Csak 1887-ben 196 új rab került be, ami ugyanennyi önálló magánzárkát igényelt volna[9].) A törvényszéki fogházak 35,82%-ában pedig (ahová a fegyencek jelentős száma került hely hiányában) egyáltalán nem volt magánzárka[10]. Az összes magánzárkák száma országosan 833 volt, a letartóztatottak átlagos napi száma 9363, tehát tizenegyszerese annak a magánzárka-mennyiségnek, mely rendelkezésre állt[11]. S ha ezzel összevetjük a hivatalos jelentés adatait, mely szerint a törvényszéki fogházak közül tizennyolcban ötven százalékkal voltak többen a megengedett befogadóképességnél, tizenkettőben pedig a duplájánál is többen, a kép még tovább romlik. Ráadásul a törvényszéki fogházak helyiségei közül 129 föld alatti volt. Itt még problémák voltak a szellőztetéssel, fénnyel, vízellátással is[12]. 317-ből 280 járásbíróság egyáltalán nem rendelkezett magánzárkákkal (73,68%)[13].

A büntetési időtartam egy harmadának kitöltése után megkezdett második fokozatban az elítélt napközben már *közös munkavégzésre* volt kötelezett, s (elvileg) csak éjszakára különítették el a fogvatartottakat. Probléma volt úgy a magánzárkákkal, mint a *közösségi termekkel.* Illaván az igazgatóság kénytelen a fegyenceket a folyosókon dolgoztatni, Vácon a szabó és szövőiparos tevékenységet jobb híján hálószobáikban végezték a fegyencek. Ahol akadt is munkaterem, legtöbb helyen azok is túlzsúfoltak voltak.

8 A magyar kir. Igazságügyminisztérium működése 1875-1887. Közzéteszi a magyar kir. Igazságügyminisztérium. I-II.. Budapest, 1888. (Továbbiakban: M.k.IüM.1875-1888.I.-II.) .II.226-233.o.
9 Balogh 1888., 217.o.
10 Főügyészi jelentés 1872-1886, 31.o.
11 Főügyészi jelentés 1872-1886, 31.o.
12 Főügyészi jelentés 1872-1886, 27-30, 34.o.
13 Főügyészi jelentés 1872-1886, 25.o.

Ahol 50-60 fegyenc együtt dolgozott, ott nem lehetett megakadályozni a társalgást, a felügyelet pedig különösen veszélyes volt. A börtönügy architekturális feltételei szerint a közösségi helyiségek, a munkatermek megépítése sem véletlenszerűen alakul: ezek létesítésére legalább olyan figyelmet kell fordítani, mint a magánzárkákéra. Munkatermek, közösségi helyiségek helyett, a hatvanas években, még az osztrák kormányzat építési politikájának megfelelően, nagy közös hálótermek épültek, melyekben olykor negyven-hatvan fegyencet helyeztek el éjszakára. Ez sem az őrzésbiztonság, sem pedig az elítéltek végrehajtási differenciálása szempontjából nem volt kezelhető. Könnyen kommunikálhattak egymással az elítéltek, nagy volt az összebeszélés veszélye, növekedett a közös elzárás negatív, megrontó hatása és egyúttal keresztülvihetetlenné tette lehetetlenné a fegyencek megfelelő osztályozását, (és ezzel együtt az ír rendszer második fokozatának kellő végrehajtását).

Mint a fegyintézeti magánelzárásnál láttuk, az országban csak a fegyintézetekben rendelkezésre álló magánzárkák még a magánelzárás végrehajtására sem voltak elegendőek, nem hogy az éjszakai elkülönítéshez. Ennek a fegyenclétszámnak megfelelően négy és félezer zárkára lett volna szükség[14]. Semmi esély nem volt, még a legintenzívebb zárkaszárny-építkezési program mellett sem, hogy belátható időn belül ezt a hiányt pótolni lehessen. S akkor még csak a fegyintézetekről volt szó, a kerületi börtön vagy az ilyen célra kijelölt fogházak nem is számítottak bele ebbe a keretbe.

Furcsa fintora a sorsnak, hogy szemben a nagy magánzárkahiánnyal küzdő, főként nagyobb termekkel rendelkező intézetek sorával volt egy intézet, melyben a magánzárkák túl nagy száma miatt nem lehetett a második fokozatot végrehajtani. A balassagyarmati törvényszéki fogház ugyanis magányrendszerű börtönnek épült eredetileg, s ennek következtében a nehezen bővíthető, rotunda alapú, panoptikus fogházban hiányoztak a közösségi termek, a munkatermek. Ez egyben azt is jelentette, hogy a 833 fogházi magánzárkából 168 Balassagyarmaton volt, s az ország valamennyi egyéb fogháza között oszlott meg 1886-ban a maradék 665.[15]

Mint említettük, számos fegyencet nem tudtak fegyházbüntetésük letöltésére fegyházban elhelyezni, ezek a még rosszabb helyzetben lévő kerületi börtönbe vagy törvényszéki fogházakba küldtek. Börtönre ítéltek nem ritkán kerültek járásbírósági fogházba. De a feltételek még ugyanannak a fokozatnak a végrehajtására szolgáló intézetekben is rendkívül eltérőek voltak: „puszta véletlen határoz a felett, hogy a fegyencz melyik fegyházba jusson"[16]. Ha Sopronba küldték, a legkiválóbb feltételek közé került, ha netán Munkácsra, alapvető hiányokkal kell számolnia. Azonos büncselekményért, azonos fokozatban, azonos tartamú szabadságvesztés-büntetést kapott elítéltek alapvetően eltérő minőségű építészeti, ellátási körülmények közé kerültek, alapvetően eltérő eljárásban vettek részt.

A második fokozaton túl jutva az elítélt, feltéve, hogy „szorgalma és jó magaviselete által javulásra alapos reményt nyújtott", mint láttuk, büntető törvény rendelkezései

14 M.k.IüM.1875-1888.II.226-233.o.
15 Főügyészi jelentés 1872-1886, 98-99.o.
16 Balogh 1888., 215.o

alapján *közvetítő intézetbe* kerülhetett. Ugyanakkor a börtön-fokozathoz (kerületi börtön és törvényszéki fogházak) egyáltalán nem állt rendelkezésre közvetítő intézet. Márpedig a harmadik fokozat végrehajtásának alapvető feltétele a közvetítő intézetek építése. Miután a közvetítő intézet átmenet a szabadulás utáni világhoz, berendezése, biztonsági koncepciója, ellátási rezsimje lényegesen különbözik a hagyományos börtönökétől, fegyházakétól. Magyarországon 1886-ban két közvetítő intézet működött: az egyik 1884-es alapítással Kis-Hartán, a másik 1885-ben történt megnyitással Vácon[17]. A Kis-Hartai befogadóképessége 72, a vácié 70. 1889-ben átadták a lipótvári fegyház melletti harmadik intézetet 48 fő részére. Ha mármost ezeket az adatokat vetjük össze a fegyenclétszámmal (1886-ban 4272 fő), akiknek elvileg egyharmada jogosult a közvetítő intézetbe kerülni, a szakadék még nagyobb, mint a magánzárkák és az első harmad magánelzárásának zárkaigénye között. Az ír fokozatos rendszernek ez a stádiuma Magyarországon gyakorlatilag keresztülvihetetlen volt.

A Büntető törvénykönyv 52. §-a nem véletlenül tartalmazott egy igen veszélyes passzust, melyet jobb híján azon nyomban alkalmazni is kezdtek. A *megengedő klauzula* szerint „a szabadságvesztés büntetések addig, míg azok végrehajtására a jelen fejezet határozatainak megfelelő intézetek nem szerveztetnek: a fennálló szabályok szerint foganatosítandók." Mert azt még a törvényalkotó is elismerte, hogy a törvényi elképzeléseknek megfelelő büntetés-végrehajtási intézetek nem állnak rendelkezésre. A törvény kötelezte ugyan az igazságügyi minisztert arra, hogy „a jelen törvénynek megfelelő intézetek felállítása, illetőleg berendezése" iránt intézkedjen, ez azonban a legoptimistábbak szerint sem jelentette azt, hogy Magyarországon belátható időn belül megteremtődnek a törvényi előírásnak megfelelő büntetés-végrehajtási feltételek.

Az osztályozás lehetőségei a büntetés-végrehajtásban

A törvényi osztályozás mellett, mely a szabadságvesztés-büntetés nemei és a fokozatos börtönrendszer elvei szerint osztályozta (volna) az elítélteket, érdemes még egy pillantást vetni a büntetés-végrehajtás rezsimjének belső lehetőségeire. Azokra a magától értetődő, vagy a büntetés-végrehajtás célokat megvalósító törekvéseiből sarjadt elvárásokra, melyeket az intézetek igazgatói a fentebbi törvényi osztályozástól függetlenül is igyekeztek megvalósítani.

Az elítéltek osztályozása a végrehajtási feltételek hiányában legkövetkezetesebben a legrégibb követelés teljesítésével volt keresztülvihető: tudniillik a *férfiak és a nők* elkülönítése lehetett teljes. A járásbírósági fogházakban a nemeken belüli elkülönítés lehetetlen volt: korra, romlottsági fokra, előéletre, foglalkozásra való különbség nélkül zártak mindenkit együvé. *Fiatalkorúakat* egyáltalán nem lehetett elkülöníteni (leszámítva a két országos fiú javítóintézetet, nem állt rendelkezésre specializált intézmény[18].) Leányok számára egyetlen nevelőintézet sem működött, így a fiatal- és *gyermekkorú* lányokat a nőkkel, a fiatalkorú fiúkat a felnőtt férfiakkal, gyakran megrögzött bűnelköve-

17 M.k.IüM.1875-1888.I.163-165.o.
18 Balogh 1888., 235.o.

tőkkel együtt tartották. Helyiséghiány miatt puszta illúzió maradt a magánelzárás, illetve az éjszakai elkülönítés gondolata a foglyok és rabok között. (Bár nem a büntetés-végrehajtás terepe, de járásbírósági fogházakban realizálták a vizsgálati fogságot is: a járásbíróságokon nem volt mód arra, hogy elkülönítsék egymástól a *vizsgálati foglyokat.*)

Ezt az állapotot tetézte a büntetés-végrehajtás legnagyobb problémája: az intézetek *túlzsúfoltsága.* Ez, az általános nehézségeken túlmenően nem csak a rezsim megvalósítását nehezítette, hanem a felügyelet, foglalkoztatás, nevelés, képzés is nagy nehézségek között volt az előírásoknak megfelelően keresztül vihető. A túlzsúfoltság viszonylagos adat volt, hiszen míg a tudományos elemzés 20[19], a főügyészek az európai standardokat is figyelembe véve 19 légköbméter/fogvatartott előfeltétellel számoltak, az igazságügyi minisztérium 12 és 16 légköbmétert vett alapul, amely nyilvánvalóan sokkal kedvezőbb adatokat eredményezett. Ám még az elítéltekre nézve legkevésbé kedvező, 12 légköbméteres számolást véve alapul is „túltömöttséget" állapítottak meg a statisztikák a fegyintézetek többségében. Így Illaván 462 helyre 565, Mária-Nostrán 185 helyre 416, Munkácson 385 helyre 494, Vácon 657 helyre 737 fegyenc jutott[20].

A büntetés-végrehajtás gyakorlatában még nem, a szakíróknál már a kilencvenes években jelentkezett a büntetőjogi reformiskolák jó néhány individualizációs elvárása. A 19. század második felében expanzív terjeszkedésbe kezdő és a század végén befolyásra jutó reformiskolák a klasszikus büntetőjogi koncepciótól eltérően nem a tett, hanem a tettes környékén vizsgálódtak. Új szemléletet vittek a kriminológiai vizsgálódásokba, a büntetőjogi tudományosságba és ezen keresztül a tételes törvényalkotásba is. A legfontosabb a bűnözés körülményeinek sokoldalú vizsgálata mellett a büntetőjogi célok kiterjesztése: a *javítás,* megelőzés, *társadalomvédelem* elfogadtatása. A reformerek megoldási javaslatainak központi eleme volt az *individualizáció.* Általuk került reflektorfénybe a fiatalkorúak, a visszaesők, az ún. megrögzött büntettesek differenciált kezelése, az alkalmi bűnözők nevelésének, javításának ügye. Erre azonban a magyar börtönügy a század nyolcvanas éveiben még készületlen volt. A változások még számos törvényi változást igényeltek, nem kevésbé a büntetés-végrehajtási intézetek hálózatának kiépítését, korszerűsítését, egy valódi börtönügyi reform megvalósítását. Ez várt a századforduló törvényalkotóira, jogászaira, börtönügyi szakembereire.

19 Vö. Atzél Béla: Fegyházaink betegülési, halálozási és légűrtarlami viszonyai, összehasonlítva a külföldi viszonyokkal. Budapest 1888

20 M.k.IüM.1875-1888.I.224-227.o.